

3. Çift Ünlüler

Batı Sarı Uygurcaya özgü kelimelerin çoğunda çift ünlü yoktur. Bazı seslerin değişimleri neticesinde ortaya çıkan pek çok çift ünlülü kelimeler vardır. Meselâ: yüat-< yüvat- “utanmak”, Yeni Uygur Türkçesinde ise *uyat-* Divanü Lügati’t Türk’te *uvut-*’tur. Gun ~ gon < goan “kavun ve karpuz”, bu kelime Uygur Türkçesinde *kogun*, Kazak Türkçesinde *qavän* olarak yazılmaktadır.

Bunların dışında çok sayıda Çince kelime girmesi de çift ünlülerin çoğalmasına neden olmuştur. Elimizdeki topladığımız malzemelere göre Sarı Uygurcada toplam 16 çift ünlü vardır. Bunlar: äü, ou, ia, ie, io, iu, ua, uo, ue, uä, oe, oi, oä, ea, üa, üe. Örneğin:

	Çince olmayan kelimeler,	Çince kelimeler
äü	yäus~yüs “bozuk”,	şäuyinc “radyo”
ou	cou “tapınak”	
ia	diat- “iletmek”,	liang “direk”
ie	tienäğ “göbek yağı”,	lien hua si “lienhua tapınağı”
io	diort “dört”,	tio la “seçmek”
iu	-	şing-çi-liu “cumartesi”
ua	suaq “su kaşığı”,	xuar “çiçek”
uo	-	lau şuo “süzgeç, kevgir”
ue	älue “mücadele”	tue-la “toplamak”
uä	tunä ~tuä-ne “gece”,	guän-zi “bir çeşit meyve”,
oe	moen ~ moin “boyun”	
oi	oyin- ~ soin “sevmek, beğenmek”	
oä	goän ~gun “kavun”	
ea	tearäm “gece yarısı”,	
üa	yüat~ yüvat “utanmak”	no-yüa “zehir ilacı”.

Yukarıdaki örneklerden şu sonucu çıkarabiliriz ki, *iu*, *uo*, *üe* çift ünlüleri sadece Çince alıntı kelimelerde; *ou*, *oe*, *oi*, *oä*, *ea* gibi çift ünlüler Çince olmayan kelimelerde kullanılır. Aynı zamanda bazı çift ünlüler değişik ağızlarda değişik şekillerde telâffuz edilmektedir.

II. ÜNSÜZLER

1. Esas Ünsüzler

Batı sarı Uygurca'da 28 tane ünsüz fonem vardır. Bunlar: b, p, m, f, d, t, n, l, g, k, ñ, x, G, q, g, h, c, ç, ş, y, zh, ch, sh, j, v, s, z, r. Ünsüzleri yerine ve boğumlanma şekline göre aşağıdaki gruplara ayrılır.

b çift dudak, patlamalı, katı ünsüz: belek “beyaz kumaş”, qabaq “kapak”,

p çift dudak, patlamalı, katı sesdeş: pudäg “kitap,yazı”, çipci “dirgen”

m çift dudak , burun ünsüzü: menek “para”, gämđan “balta” .

f dış dudak, sızmalı ünsüz: fu-zhu-rän “müdür yardımcısı”, däu-fu “fasulyeden yapılmış bir çeşit gıda”.

d dış ucu, patlamalı, tonlu, katı ünsüz: daräg “buğday”, Gadän “kadın, eş”.

t dil ucu, patlamalı, katı ünsüz: tağ “dağ”, tuturqan : “pirinç”, qanaht : “qanat”.

n dil ucu , burun ünsüzü: ni “ne”, manan “duman”, sen “sen”.

l dil ucu, bölünlü ünsüz: lar “laf”, yıl “yıl”.

g öndamak, ünlü, patlamalı, katı ünsüz: gäp “sağlam”, şugä “keçe”.

k öndamak, patlamalı, katı ünsüz: kär-“girmek”, menekdäg “paralı, zengin”; peräk “şapka”.

ñ art damak, burun sesi: yañä “yeni”, keñ “geniş”.

x art damak veya öndamak, tonsuz, sızmalı ünsüz: xan “hakan”, doxdä “kuzu”, xayla- “zarar vermek”, ci- xua “plan”.

G art damak, patlamalı , katı ünsüz: Güz “kız”, särgä “küpe”.

q art damak (küçük dil), patlamalı, katı ünsüz: qadaq “sopa”, lohqda “musluk”, yoq “yok”.

g art damak (küçük dil) veya ön damak , sesli, sızmalı, genelde kalın ünlüyle geldiği zaman G ; ince sıradan ünlüyle geldiği zaman g sesi gelir: saG- < sag- “sağmak”, dug- “doğmak”, kegde “kağıt”, yig “hafif”.

h gırtlak, sessiz, sızmalı ünsüz: halgar “kuru tezek”, hegän “bir sonraki gün”, haya “avuç”.

c dış eti, patlamalı sızmalı ünsüz: becin “maymun”, cohrga “dağ çukuru”.

ç dış eti, patlamalı sızmalı, katı ünsüz: çï “deve”, keçin “misafir”.

ş dış eti, tonsuz sızmalı ünsüz: şoz “söz”, mişin “pamuk ipi”.

y dil ucu, tonlu, sızmalı ünsüz: yorem “yanık renk”, ayt- “sormak”, ahdey “ufak”, e, i, ü sesinden önce gelen y sesi bazı yöre ağızlarında j sesine dönüşür: yer ~ jer “yer, toprak”, yehp~jehp “ip”, yik~jik “iğ”, yün~jün “yün”, yüz ~jüz “yüz” yigän~jigän “omuz”.

j dil ucu arkası, tonlu, sızmalı: jäq “eksik”, qojgar “koç”, şaj “saç”.

zh dil ucu, tonsuz, patlayıcı sızmalı ünsüz: zhiven “sinek”, ozha “insanın sırtı”.

ch dil ucu, tonlu, patlayıcı sızmalı ünsüz: chändär “zincir”, bobochi “Hüthüt, çavuş kuşu”.

sh Dil ucu, tonsuz, sızmalı ünsüz: äshgäş “içecek”, yığaş “ağaç”.

v diş dudak veya çift dudak ünlü, sızmalı ikisi birbirinin yerine gelebilir: durvaq turvaq~turvaq “toprak”.

s diş ucu, tonsuz sızmalı ünsüz: gumus “gümüş”, qäsGa “kısa”. Çince’yi iyi bilen Sarı Uygurlar , Çince’deki *c* (ts’) sesini Çinlilerle aynı şekilde telaffuz ederler. Fakat halkın çoğu bu sesin yerine *s* sesini kullanır. Meselâ: dio-sa-la “kontrol etmek”, so-vu “yanlış”.

z dil ucu , tonlu, sızmalı ünsüz: uzu- “uyumak”, buz “buz”. Çince’yi iyi bilen Sarı Uygurlar Çince’den alınan kelimelerdeki *z* (ts) sesini Çinlilerle aynı şekilde telaffuz ederler. Fakat halkın çoğu yine de *z* telaffuz ederler: zi-you “özgür”, zuan-zi “matkap”.

r dil ucu, titrete, tonlu, patlamalı sızmalı ünsüzü: Meselâ: Gängraq “burun”, dräm “var mı?”, ahrslan “arlan”.

Yukarıdaki 28 ünsüzün içinde b, d, g, G, c, ç, zh, ch, f, ş, h gibi 11 ünsüz hece sonunda ve kelime sonunda bulunamaz. X ise sadece kelime sonunda bulunamaz.

2. Çift Ünsüzler

Türk dillerinde az sayıda Türkçe’ye özgü kelimelerin hece sonunda çift ünsüzler vardır. Ses değişimi sonunda Batı Sarı Uygurca’da çift ünsüzler çoğalmıştır. Meselâ: axs~ahs~as “ağız”, bu kelime Yeni Uygurca’da *egiz*, Kazak Türkçesinde *avöz*, Divanü Lügâti’t Türk’te ise *agüz*’dir.

Aynı zamanda, bazı hece başında çift ünsüzler ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı Tibetçe alıntı kelimelerle birlikte girmiştir.

Topladığımız malzemelere göre , hece başındaki çift ünsüzler 13 tanedir. Hece sonundaki ise, 12 çeşittir. İçinde çift ünsüz olan kelimelerin sayısı çok azdır ve sabit değildir. Meselâ:

a. Hece Başı Çift Ünsüzler

br bra~bära “bir çeşit çalgı”,

dro dro~där “-dir”,

pr praş~päraş “hamur gemisi”,

kr kregä~käregä “tes dere”

xr xreş~xäreş “aşık”,

Gr Gonggrey “yab”,

sd Sdamba “kişi adı”,

sm sungu smala “nom adı”,

sr srahgän “bir sonraki günün ertesi günü”,

xd xdozhäp “nom adı”,

ñg ñgongkang “saray”,

xs Xserzhaş “kişi adı”,

rn rnamtar~namtar “tarihi hikaye, rivayet”.

b. Hece Sonundaki Çift Ünsüzler

rt särt “omurga kemiği”,

rk mark “iki saplı tencere”,

rs bars “aslan”,

xş yaxş~yaxşi “iyi”

yt ayt- “sormak”,

lt ahlt(alt),

rş märş~mäş “kedi”,

rq Gohrq-“kork”,

xs axs~as “ağız”

şt bāşt “bit”,

nt unt- “unutmak”

lk telk~teläk “delik”.

Bunların içinde sadece *xs* çift ünsüzü hece başı ve hece sonunda bulunabilir.

III. HECE

Batı Sarı Uyurca’da çift ünlüler ve çift ünsüzler fazla olduğundan, hece yapısı diğer Türk dillerine göre karışıktır. Toplam 13 tane hece çeşidi vardır.

Ünlü

o (ünlem), a “o”

Ünlü+ünlü

au-zhou “Avrupa”,

Ünlü+ünsüz

ay “ay”, on “on”,

Ünlü+ünsüz+ünsüz

art “ardı, batı”; ahrq “tezek”,

Ünsüz+ünlü

su “su”, bu “bu”,

Ünsüz+ünlü+ünlü

gue “acayıp”, suo “bileği taşı”

Ünsüz+ünsüz+ünlü

dro “var -dır”; bra (bir çeşit üfleyici çalgı)

Ünsüz+ünlü+ünsüz

qar “kar”, tuñ “fiçi”.

Ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz

Sart “Döngen”, dahrt- “çekmek”,

Ünsüz+ünlü+ünlü+ünsüz

dios “göğüs”, liañ “direk”,

Ünsüz+ünlü+ünlü+ünsüz+ünsüz

diort “dört”, Dioşt “yer adı”.

Ünsüz+ünsüz+ünlü+ünsüz

xreş “aşık”, praş “hamur teknesi”

Ünsüz+ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz

trayt (hayvanları kovalamak için kullanılan ünlem).

Yukarıdaki hece çeşitleri içinde, çok kullanılanları yine de Eski Türkçe’de var olan ünlü, ünlü+ünsüz, ünlü+ünsüz+ünsüz, ünsüz+ünlü, ünsüz+ünlü+ünsüz, ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz’den ibaret altı cümle türüdür. Çince alıntı hece şekillerinden ünsüz+ünlü+ünlü ve ünsüz+ünlü+ünlü+ünsüz şekilleri de çok işlek hece şekilleridir.

Heceler açık hece ve kapalı hece diye ikiye ayrılır. Ünlüler ile biten hece açık hece, ünsüzlerle biten hece kapalı hecedir. Batı Sarı Uygurca'da bazı yapım ve çekim ekleri kapalı ve açık hecelerden sonra çeşitli şekilleri alır.

IV. VURGU

Batı Sarı Uygurca'da kelimelerin vurgusu kelimelerin anlamını ayırt etme özelliğine sahiptir. Genelde vurgu kelimelerin son hecesinde bulunur. Meselâ: pucaq “bıçak”, kâsi “kişi, adam”; mongäs “köşe”, bälät “bulut”, qavan “domuz”, dang'Gar “sabah”.

Sarı Uygurca'daki tek heceli kelimelerde olsun veya çok heceli kelimelerde olsun, eğer hece sayısı çoğalırsa, vurgu da son heceye kayar. Meselâ: Gol “o”, golnäñ “onun” golnäñga “onunki”. Gel- “gelmek” gelgen “gelen” gelgenden “gelenden”. Kâsi “kişi” kâsilär “kişilər” kâsilerge “kişilere”.

Ama bazı kelimelerde, kelimenin kökünü vurgulamak gerektiğinde, vurgu o kelimeyi oluşturan kelime kökünün en son hecesinde bulunur. Kelime kökündeki hecelerde bulunmaz. Meselâ: UzunluqGa “her zaman”, yälvanä “kapı perdesi”.